

เน้นให้เรียนรู้เกี่ยวกับวิชาคหกรรม และหัตถกรรม สิ่งเหล่านี้ได้สอดคล้องกับแนวความคิดของผู้ปกครองเด็กที่ต้องการให้บุตรของตนเองได้เรียนรู้เกี่ยวกับการเป็นแม่บ้านที่ดีและเป็นภรรยาที่ดีในอนาคต พร้อมกับจะได้นำความรู้เหล่านี้ไปเป็นพื้นฐานใช้ในชีวิตประจำวันหรือสำหรับประกอบอาชีพเพื่อหารายได้แก่ตนเองและครอบครัว เพื่อพัฒนาศักยภาพและสภาพเศรษฐกิจการเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้น แม้ว่าหลักสูตรการศึกษาดังกล่าวชาวอังกฤษได้ประณามท่านว่า

“นี่เป็นหลักสูตรการศึกษาที่เน้นสำหรับคนที่จะแต่งงาน”

(มุฮัมมัด ชัมเบอร์รี (สัมภาษณ์), 14 พฤษภาคม 2545)

ถึงกระนั้นก็ตามท่านก็ไม่ได้สนใจต่อคำประณามดังกล่าว ท่านยังได้สนับสนุนให้ผู้หญิงได้รับการศึกษาในหลายๆ ด้านทั้งทางด้านศาสนา ทางโลกและเรื่องต่างๆ ที่ทันสมัยโดยไม่ได้ยึดว่าต้องศึกษาเพียงด้านเดียว

จากการที่เต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดินมีความใกล้ชิด และสนิทสนมกับบรรดาผู้นำด้านศาสนา และผู้นำทางวิชาการ โดยเฉพาะ “โตะครู” นอกจากเป็นความสัมพันธ์ฉันท์มิตรสหายแล้ว ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ทางด้านวิชาการอีกด้วย ความสัมพันธ์เหล่านี้เองนำไปสู่การแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น ตลอดจนแนวคิดทางด้านวิชาการ โดยเฉพาะทางการศึกษา แสดงให้เห็นว่าบรรดาโตะครูซึ่งอาศัยที่ปัตตานีเหล่านี้ย่อมได้รับอิทธิพลด้านแนวคิดทางการศึกษาจากเต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดิน และนำมาเผยแพร่ที่ปัตตานีในรูปแบบการสอน และการเปิดโรงเรียนปอเนาะในรูปแบบบูรณาการดังที่ अबดุลฆอนีย์ได้กล่าวไว้

“แม้ว่าเต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดิน มีชีวิต ได้รับการศึกษาและได้รับการเลี้ยงดูที่กลันตัน แต่ท่านก็ได้ให้การสนับสนุนอย่างจริงจังเกี่ยวกับการศึกษาที่ปัตตานี โดยเฉพาะการศึกษาปอเนาะ และการศึกษาในระบบโรงเรียน เนื่องจากท่านมีความใกล้ชิดกับโตะครูบางคนที่ปัตตานี เช่น หะยีสุหลง ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะกรรมการอิสลาม ซึ่งหะยีสุหลงเองเป็นที่รู้จักในนามนักเผยแพร่ศาสนาหรือโตะครู เป็นผู้นำด้านวิชาการแก่บรรดาโตะครู และพวกเขาเหล่านี้ได้ให้การสนับสนุนเต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดินอย่างเต็มที่”

(अबดุลฆอนีย์ ชะอูบ (สัมภาษณ์), 11 พฤษภาคม 2545)

และนิอันวาร นิมะฮุมุด ได้กล่าวว่า

“เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดิน ได้สร้างโรงเรียนไว้มากมายเพื่อสนับสนุนให้ชาวมลายูได้รับการศึกษา เนื่องจากการศึกษาเป็นกุญแจสู่ความเจริญก้าวหน้า ความสำเร็จ เมื่อมีการเปิดโรงเรียนมลายูระบบอังกฤษ ชาวมลายูปัตตานีจำนวนมากได้ส่งลูกไปเรียนยังกลันตัน ท่านไม่ได้เปิดโรงเรียนที่ปัตตานี แต่ชาวมลายูปัตตานีในสมัยนั้นนิยมส่งลูกไปเรียนที่กลันตันมากกว่า แทนที่จะส่งไปเรียนที่กรุงเทพฯ” (นิอันวาร นิมะฮุมุด (สัมภาษณ์), 2 พฤษภาคม 2545)

จากการที่ชาวปัตตานีได้ไปศึกษาที่กลันตันในสมัยนั้น คือ การศึกษาในรูปแบบของโรงเรียนทำให้ชาวมลายูปัตตานีได้รับอิทธิพลและบทบาททางด้านการศึกษาจากผลงานและแนวคิดของเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดิน ทำให้ชาวมลายูปัตตานีมีความสำนึกทางด้านการศึกษา และให้ความสำคัญทางด้านการศึกษา เช่น นิเดร์ วาบาได้ใช้ความพยายามไปศึกษายังกลันตัน เนื่องจากในสมัยท่านยังไม่มียานพาหนะที่ใช้ในการเดินทางอย่างเช่นทุกวันนี้ ท่านจึงใช้เวลาเดินเท้าจากสาขาบุรีซึ่งเป็นบ้านเกิดของท่านไปยังกลันตัน เพื่อไปศึกษาศาสนาในรูปแบบโรงเรียน ทั้งนี้เนื่องจากว่าสังคมมลายูปัตตานีในสมัยนั้นมีศักยภาพในด้านนี้ด้อยกว่ากลันตัน ประชาชนชาวมลายูปัตตานีจึงต้องไปศึกษาที่กลันตันและได้นำความรู้ ประสบการณ์มาเผยแพร่ที่สังคมมลายูปัตตานี อิทธิพลและบทบาทแนวความคิดทางด้านการศึกษาของเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินที่เห็นได้ชัดเจน คือ การสร้างจิตสำนึกให้ชาวมลายูปัตตานีได้เห็นคุณค่าของการศึกษา โดยการไปศึกษาหาความรู้ที่กลันตัน ทั้งนี้เนื่องจากมีวิญญูณแห่งอิสลาม นิเดร์ วาบาได้กล่าวอีกว่า การที่ท่านได้ไปศึกษายังกลันตันนั้นเนื่องจากการชักชวนของบุคคลคนหนึ่งที่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกับเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินให้ไปศึกษาที่กลันตัน และเมื่อกลับมายังปัตตานีท่าน (ผู้ให้สัมภาษณ์) ได้นำความรู้และประสบการณ์มาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการศึกษาที่ปัตตานี โดยการนำรูปแบบและหลักสูตรที่ได้จากกลันตันมาใช้กับโรงเรียนของตนเองที่ปัตตานี นอกจากท่านแล้วก็ยังมีบุคคลอื่นที่เรียนจากกลันตันและกลับมามีบทบาทที่ปัตตานี เช่น ตะโตะอุมร์ หะยีอับลูวาฮับ นาประตุ ได้เปิดปอเนาะอาคิสถาน หะยีมุฮัมมัด สะอิด เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ได้กลับมามีบทบาททางด้านการศึกษาที่ปัตตานี และผลงานจากความพยายามของพวกเขายังมีให้เห็นกระทั่งปัจจุบัน (นิเดร์ วาบา (สัมภาษณ์), 6 ตุลาคม 2544)

นอกจากนั้นนิเดร์ วาบา (สัมภาษณ์, 6 ตุลาคม 2544) ได้กล่าวว่า เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินเป็นผู้วางแผนให้ชาวมลายูปัตตานีได้ไปศึกษาศาสนารูปแบบโรงเรียนที่กลันตัน ท่านได้ให้การสนับสนุนให้ชาวมลายูปัตตานีไปศึกษา และนำความรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์กับสังคมชาวมลายูปัตตานี แต่ชาวมลายูปัตตานีจำนวนไม่น้อยเมื่อไปเรียนที่กลันตันแล้วก็อยู่ทำงานที่กลันตัน

บทบาทและผลงานทางด้านการศึกษาของท่านปรากฏให้เห็นที่กลันตัน แต่การที่ชาวมลายูปัตตานีได้ไปศึกษาที่กลันตันในสมัยนั้น ทำให้ผู้ที่ไปศึกษาหาความรู้เหล่านี้ได้นำระบบการศึกษา และหลักสูตรเกี่ยวกับการศึกษามาพัฒนาที่ปัตตานี เช่น หะยีสุหลง อับดุลกาเดร์ เป็นคนแรกที่ทำการสอนที่

ปัตตานีเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดิน หะยีสุหลงเองไม่เปิดปอเนาะเหมือนกับเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดิน ในขณะที่บุคคลอื่นอีกหลาย ๆ คนที่ปัตตานีจะเปิดทำการสอนในรูปแบบปอเนาะ (วันกาเดร์ เจ๊ะมาน (สัมภาษณ์), 20 พฤษภาคม 2545) ทั้งนี้เพราะท่านต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสอนโดยการผสมผสานการศึกษาในรูปแบบเก่าดั้งเดิมที่โต๊ะครูทำการสอนตามมัสยิด บาลัยเขาะฮ์หรือตามบ้านของโต๊ะครูเองกับรูปแบบใหม่อันหมายถึงระบบโรงเรียน กล่าวคือ ท่านสอนโดยอาศัยตำราที่เขียนโดยอุลามาอ์ที่มีชื่อเสียงและในขณะเดียวกันท่านก็ได้นำวิชาการใหม่ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์ปัจจุบันมาสอนโดยไม่ได้ละทิ้งการสอนในรูปแบบเก่า

อับดุลฆอนีย์ ได้กล่าวว่า ทางด้านวิชาการของชาวมลายูปัตตานี เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดิน ให้ความสำคัญ (ยาวี) ซึ่งเป็นภาษาดั้งเดิมของชาวมลายูปัตตานี ไว้ไม่ใช่ใช้ภาษาไทยอย่างเดียว เพราะถ้าหากไม่รักษาภาษาของชาติ ชาติก็จะล่มสลาย ดังที่คำคมได้กล่าวว่า “*Runtuh bahasa runtuhlah bangsa*” (ภาษาพังทลาย ชาติก็ล่มสลาย) (อับดุลฆอนีย์ ฆะอุบ (สัมภาษณ์), 11 พฤษภาคม 2545) สอดคล้องกับข้อเรียกร้อง 7 ประการข้อที่ 3 และ 4 ที่เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินเองมีส่วนในการนำเสนอข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลไทยในสมัยนั้นข้อเรียกร้องดังกล่าวได้เน้นให้คงภาษามลายูไว้โดยการใช้ในระบบการเรียนการสอนและใช้ในชีวิตประจำวัน

นอกจากพัฒนาทางการศึกษาโดยทั่วไปแล้วท่านยังมีแนวความคิดว่า การเรียนการสอนจะประสบความสำเร็จนั้นจะต้องมีการพัฒนาคุณภาพของตัวผู้สอน เพราะท่านคิดว่าความสมบูรณ์และความสำเร็จทางการศึกษาจะไม่ประสบผลสำเร็จ หากคุณภาพของครูผู้สอนอยู่ในระดับต่ำ และเพื่อที่จะยกระดับการศึกษาของชาวกลันตัน เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดิน ได้วางระเบียบการบริหารการศึกษาเสียใหม่ โดยเริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการลงทะเบียนเรียนของนักเรียนนักศึกษา กระทั่งถึงระเบียบการสอบ สำหรับหน้าที่ของครูผู้สอนนั้นท่านก็ได้จัดระเบียบและแบ่งหน้าที่อย่างเป็นระบบเริ่ม ตั้งแต่ครูใหญ่ของโรงเรียน ครูจ้างและผู้ช่วย นอกจากนั้นท่านยังได้เสริมเกี่ยวกับหลักสูตรการศึกษา โดยได้เพิ่มหลักสูตรการศึกษาเกี่ยวกับวิชาเรขาคณิต วิชาเกษตรกรรม วิชาประวัติศาสตร์และวิชาสุขศึกษา เป้าหมายของท่านในการปรับปรุงรูปแบบการศึกษาใหม่นั้นมิใช่เพียงแค่อ่านออกเขียนได้เท่านั้น แต่เพื่อให้การศึกษาประสบความสำเร็จและมีคุณภาพมากกว่าเดิม การที่ท่านได้ให้ความสำคัญทางการศึกษาแก่ชาวมลายู ได้มีการปฏิรูปและปรับปรุงระบบการศึกษาให้ดีขึ้นนั้น ทั้งนี้ท่านคิดว่าเมื่อประชาชนมีการศึกษาที่ดีขึ้นสามารถที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองได้ดีขึ้นด้วย

อิทธิพลแนวคิดทางการศึกษาของเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดิน ต่อสังคมชาวมลายูปัตตานีสามารถเห็นได้ดังนี้ คือ

1 ช่วงเวลาการก่อตั้งโรงเรียนอิสมาอิล อิงลิช สกูล มีนักศึกษาจากดินแดนมลายูปัตตานีมากมายเดินทางเข้าไปศึกษาเล่าเรียน อิทธิพลทางความคิดในระบบการศึกษาแบบใหม่ส่งผลให้บุคคลเหล่านั้นที่สำเร็จการศึกษากลับมาพัฒนาปอเนาะของตนเองให้เป็นแบบอย่างของสังคมมลายูปัตตานี

ในเรื่องนี้ นิเดร์ วาบา ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับโรงเรียนอิสมาอิล อิงลิช สกูล และโรงเรียนไซนับ อิงลิช สกูล โรงเรียนที่ก่อตั้งและบูรณาการโดยเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินว่า เป็นโรงเรียนที่ได้รับการยอมรับของสังคมชาวมลายูในสมัยนั้น (ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1953 - 1954) เพราะผู้ที่จบจากสถาบันการศึกษาทั้งสองแห่งนี้สามารถที่จะออกมาทำงานตามสำนักงานต่างๆ ได้ สามารถเข้าศึกษาต่อในระดับ

มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ในดินแดนมลายู ชาวมลายูปัตตานีเองเริ่มเข้าไปศึกษาหาวิชาความรู้ที่กลันตัน ศึกษาภาษาอาหรับ และศึกษาศาสนาที่เป็นระบบโรงเรียน (Academic School) บุคคลจากปัตตานีที่ไปศึกษาในระบบโรงเรียนยังกลันตันและกลับมามีบทบาทที่ปัตตานี เช่น นายอดุลย์ ภูมิณรงค์ (แบละเฮฮู) อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดยะลา นายวันอะฮะหมัด อุมร์ ดร.โมฮัมมัด อับดุลกาเดร์ เป็นต้น พวกเขาเหล่านี้ได้ศึกษาในโรงเรียนที่มีการสอนในรูปแบบของโรงเรียนที่โรงเรียนอิสลาฮู อังลิช สกูล ซึ่งเป็นโรงเรียนศาสนาบูรณาการ (นิเดร์ วาบา (สัมภาษณ์), 6 ตุลาคม 2544) นอกจากนี้ก็ยังมีนายมุสตาฟา หมัดหมันจากบางมวง อำเภอปากพูน จังหวัดพัทลุง นายฮูเซ็น มุสิโก เจ้าของโรงเรียนแห่งหนึ่งในจังหวัดพัทลุง นายหะสัน ลันกิจ ครูโรงเรียนบ้านห้วยโอนจังหวัดสงขลา นายรอฮีม นิยมเดชา อาจารย์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี นายฮูเซ็น สะก่า เป็นต้น บุคคลดังกล่าวกลับมา มีบทบาททางด้านการศึกษาทั้งสิ้น

2 ดร. โมฮัมมัด อับดุลกาเดร์ นักการศึกษาที่มีชื่อเสียงของสำนักงานศึกษาธิการเขตการศึกษา 2 (จังหวัดยะลา) และอดีตผู้อำนวยการศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนยะลา และสงขลา ได้รับการประสิทธิประสาทในเบื้องต้นจากระบบการศึกษาของเต็งกูมะฮูมุด มะไฮยิตดิน

3 รัฐบาลไทยได้พยายามพัฒนาปอเนาะตั้งแต่ปี ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509) โดยให้ปอเนาะทุกโรงจดทะเบียนและแปรสภาพเป็นโรงเรียนราชภัฏสอนศาสนาอิสลาม ปัจจัยที่ส่งผลให้การพัฒนาโรงเรียนเอกชนในประเทศไทยประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความสัมพันธ์ผลการปฏิรูปการศึกษาจากปอเนาะมาเป็นระบบ “ซีอูละฮู” ของกลันตันที่เป็นต้นแบบให้แก่เขตการศึกษา 2 โต๊ะครูปัตตานีได้รับเอารูปแบบมาปรับปรุง ประยุกต์ใช้ และทุกปีเมื่อใกล้สิ้นปีงบประมาณสำนักงานการศึกษาเอกชน และเขตการศึกษา 2 จะจัดให้มีการดูงานการศึกษาที่ประเทศมาเลเซีย โดยจะเลือกดูงานจากโรงเรียนศาสนาที่กลันตัน อันเป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาที่ได้รับการวางรากฐานโดยเต็งกูมะฮูมุด มะไฮยิตดิน

แนวคิดด้านการเมืองการปกครอง

นอกจากแนวคิดทางการศึกษาที่เต็งกูมะฮูมุด มะไฮยิตดินได้สร้างไว้เป็นมรดกตกทอดสำหรับชาวมลายูปัตตานีแล้ว แนวคิดทางการเมืองการปกครองในการพัฒนาสังคมชาวมลายูปัตตานีของท่านนับว่าเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลและมีบทบาทสำคัญต่อชาวมลายูปัตตานีเช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากช่วงชีวิตของท่านส่วนใหญ่จะอุทิศตนเองให้กับการเมืองการปกครองของปัตตานี โดยแนวคิดของท่านเน้นสู่การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพเพื่อชาวมลายูปัตตานีจากการปกครองของประเทศไทย

จากความรู้ทางการศึกษาและประสบการณ์ที่ท่านได้รับทั้งในด้านศาสนา สามัญ ภาษาไทย และภาษาอังกฤษนั้นเป็นการเตรียมความพร้อมอย่างดีสำหรับท่านในอนาคต ถึงแม้ช่วงระยะเวลาหนึ่งท่านได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ดูแลทรัพย์สินในครอบครัวก็ตาม แต่ด้วยจิตวิญญาณแห่งนักต่อสู้เพื่อชาวมลายูปัตตานีซึ่งเป็นมาตุภูมิที่ฝังลึกในจิตใจของท่านเสมอมาทำให้ท่านเตรียมตัวเองและติดตามเกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองอยู่เสมอ ดังนั้นในขณะที่ประกอบธุรกิจนั้นท่านยังได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกของกองทหารอาสาสมัครกลันตัน (Kelantan Civil Service) ด้วย (Haemindra N., 1976 : 205) และโดย

เฉพาะเมื่อท่านได้เห็นชีวิตการเป็นอยู่ของประชาชนในสองเมือง (ปัตตานีและกลันตัน) ที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยและประเทศอังกฤษมีฐานะยากจนและประกอบอาชีพเป็นชาวนาและชาวประมง (Mohd. Zamberi, 1999 : 39) ทำให้ท่านมีแนวคิดที่จะปลดปล่อยความทุกข์ยากของประชาชนด้วยการนำมาซึ่งอิสรภาพแก่พวกเขาจากเจ้าอาณานิคม

ต้นกำเนิดและอุดมการณ์

ด้วยความเป็นราชสกุลแห่งกษัตริย์ปัตตานี ผลกระทบและมรสุมทางการเมืองที่ประสบต่อบิดาของท่านอันเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายของประเทศไทยในการผนวกดินแดนปัตตานี และดำเนินยุทธวิธีจับบิดาท่านเป็นตัวประกันที่พิษณุโลก ที่ถูกมองว่าข้องเกี่ยวกับการก่อการจลาจลที่หมู่บ้านน้ำใส และที่หมู่บ้านบลูกาสาเมาะ การถูกปลดออกจากตำแหน่งกษัตริย์ผู้ปกครองปัตตานีนำไปสู่การลี้ภัยทางการเมืองของบิดาและครอบครัว การสูญเสียภาวะผู้นำแห่งปัตตานีย่อมฝังรากลึกอยู่ในดวงใจของท่านอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีโอกาสเข้าร่วมรบกับกองทัพอังกฤษในสงครามมหาเอเชียบูรพาเพื่อต่อต้านการยึดครองดินแดนมลายูของกองทัพญี่ปุ่น เต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดิน จึงมิได้ลังเลที่จะอุทิศชีวิตเพื่อปกป้องเอกราชให้ชาวมลายูพ้นจากการครอบครองของประเทศญี่ปุ่น

สถานการณ์ของโลกในขณะนั้นแบ่งออกเป็น 2 ฝ่ายอย่างชัดเจน ฝ่ายหนึ่ง คือ ฝ่ายพันธมิตรภายใต้การนำของประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศอังกฤษ และประเทศฝรั่งเศส กับอีกฝ่ายหนึ่งคือ ฝ่ายอักษะภายใต้การนำของประเทศเยอรมัน ประเทศอิตาลีและประเทศญี่ปุ่นทำสงครามกับฝ่ายพันธมิตร การยึดครองของประเทศญี่ปุ่นเหนือดินแดนมลายูได้สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวมลายูอย่างถ้วนหน้า หนทางเดียวที่เต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดินจะกระทำได้ในขณะนั้น คือ การปลดปล่อยดินแดนมลายูโดยนำเสนอแผนการปลดปล่อยชาวมลายูปัตตานีในบริเวณทางภาคใต้ของประเทศไทยขยายไปถึงบริเวณคอคอดกระให้พ้นจากการยึดครอง เต็งกูมะฮฺมุด มะไฮยิตดิน เข้าใจว่าถ้าหากประเทศอังกฤษชนะสงครามก็จะได้รับความสนใจในฐานะที่เคยช่วยเหลือและร่วมรบกันมา ดังจะเห็นได้ว่าที่ประเทศอินเดียท่านได้แสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญและความตั้งใจแน่วแน่ในการทำงานที่ได้รับมอบหมาย ทำให้ท่านได้รับความไว้วางใจจากประเทศอังกฤษกระทั่งได้รับการแต่งตั้งในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น เป็นผู้นำฝ่ายมลายูในกองกำลัง 136 เป็นผู้กระจายเสียงในวิทยุกระจายเสียงใต้ดินของอังกฤษที่ประเทศอินเดีย ในขณะเดียวกันได้ดำเนินนโยบายทางการทูต เจรจาขอความช่วยเหลือและรวบรวมชาวมลายูให้ลุกขึ้นต่อสู้ประเทศญี่ปุ่นในนามกลุ่ม "Batalian" ซึ่งเป็นทหารมลายูที่มาจากกลุ่มทหารกองกำลังอาสาสมัครกลันตัน (KVF) และในกองกำลัง 136

จากบันทึกประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ทหารญี่ปุ่นบุกประเทศไทยและรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยินยอมให้ประเทศญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยได้นั้นทำให้ไทยต้องผูกพันกับภาวะสงครามกับประเทศญี่ปุ่นมากขึ้น ในที่สุดประเทศไทยต้องเข้าร่วมสงครามกับประเทศญี่ปุ่นเต็มตัวเมื่อรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม ประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษและประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อเที่ยงวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1942 ด้วยเหตุผลว่าการโจมตีทางอากาศของประเทศอังกฤษ โดยไม่มี

เหตุบาดหมางทำให้ได้รับความเสียหายอย่างมาก (คำแถลงการณ์เกี่ยวกับการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่ และสหรัฐอเมริกา "ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 59 ตอนที่ 5 (25 มกราคม 2485) "หน้า 244-246)

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ลึกลับสุดลงแผนการของเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดีน มิได้เป็นไปตามแผนที่คาดหวังไว้เพราะประเทศไทยมิได้เป็นฝ่ายพ่ายแพ้สงคราม ทั้งนี้เนื่องจาก "ขบวนการเสรีไทย" ที่ยุโรปและประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ประสานงานใต้ดินปฏิเสธคำประกาศของประเทศไทย จนในที่สุดท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประกาศให้ประเทศไทยยกเลิกสถานะสงครามและเป็นฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นการพลิกสถานะของประเทศให้เป็นฝ่ายชนะสงคราม ดังที่นงคณัฐ ไพโรหิบูลย์ กิจ (2543 : 47) ได้อธิบายว่า ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้นำขบวนการใต้ดินในประเทศไทยทำให้ประเทศไทยไม่ต้องตกเป็นประเทศผู้แพ้สงครามในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ประสาน มฤคพิทักษ์และคณะ (2542 : 19) ได้อธิบายว่า วันที่ 2 กันยายน ค.ศ. 1945 หลังจากอิโรชิมาและนางาซากิ สองเมืองใหญ่ของประเทศญี่ปุ่นถูกล้มมอดไหม้เป็นจุดด้วยระเบิดปรมาณูของประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้สงครามอย่างไม่มีเงื่อนไข ท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประกาศให้ประเทศไทยยกเลิกสถานะสงครามของประเทศไทยที่มีต่อสัมพันธมิตร สันติภาพกลับคืนมาเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม ค.ศ. 1945

ดังนั้นเมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้แผนการของเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดีนที่ได้นำเสนอต่อสำนักงานดินแดนใต้อาณานิคม และต่อข้าราชการพลเรือนอาวุโส (Senior Affair Officer = SCAO) ของอังกฤษถูกคัดค้านจากทูตประเทศอังกฤษประจำประเทศไทยในขณะนั้น

เมื่อเปรียบเทียบการเข้าร่วมการช่วยเหลือของประเทศอังกฤษในการต่อสู้กับญี่ปุ่นตลอดจนวิถีทางการทูตของเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดีน และเมื่อเปรียบเทียบกับความแข็งแกร่ง เจนจัดทางการทูตสยามที่ประสานกับขบวนการเสรีไทยแล้วฝ่ายอังกฤษย่อมยินดีที่จะโอนอ่อนผ่อนตามประเทศไทยและปล่อยสถานภาพความโดดเดี่ยวแก่เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดีนโดยเห็นได้จากการลงนามในสนธิสัญญาแองโกล-ไทย ดังที่มุฮัมมัด หลุย อาลี (มปป. : 85-86) ได้อธิบายว่า

“จากสนธิสัญญาแองโกล - ไทยในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1909 ประเทศไทยได้ยกทั้ง 4 รัฐ คือ กลันตัน ตรังกานู เคนดาร์ และเปอร์ลิสให้แก่อังกฤษ และหัวเมืองทั้งเจ็ดของปัตตานีได้เข้าร่วมสนธิสัญญานั้นด้วย โดยประเทศไทยเป็นผู้ครอบครองหัวเมืองทั้งเจ็ดดังกล่าว และตั้งตั้งแต่ปี ค.ศ.1923 เมืองมลายูในปัตตานีและสตูล พร้อมด้วยจังหวัดสงขลาถูกเรียกเป็นทางการว่า “ภาคใต้” ของประเทศไทย”

จากสนธิสัญญานี้ทำให้เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดีนผิดหวังเป็นอย่างยิ่ง เพราะประเทศอังกฤษไม่รักษาสัญญาและหันมาสร้างสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยด้วยเหตุผลบางประการ หลังจากนั้นท่านจึงได้เดินทางกลับสู่บ้านเกิดเพื่อสู้อ้อมอกของครอบครัวและญาติพี่น้อง ดังที่ มุฮัมมัด ซัมเบอร์รี่ (Mohd. Zamberi, 1999 : 20) ได้อธิบายว่า

“เมื่อประเทศญี่ปุ่นแพ้สงครามในสงครามโลกครั้งที่ 2 เต็งกู มะฮุมุด มะไฮยิดดินผิดหวังจากพฤติกรรมของอังกฤษ จึงกลับสู่บ้านเกิดเพื่อพบกับครอบครัวและญาติพี่น้องที่กลั่นตันพร้อมกับผลของสงคราม ถึงแม้ท่านจะดีใจกับผลของสงครามครั้งนี้แต่ท่านไม่สบายใจกับเชื้อชาติของตนเอง โดยเฉพาะต่อชาวมลายูปัตตานีซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้อาณานิคมของประเทศสยาม ท่านคิดว่าความเป็นอิสระเท่านั้นที่จะทำให้ชาวมลายูปัตตานีพ้นจากความทุกข์ทรมาน เนื่องจากท่านเป็นบุคคลเชื้อสายปัตตานีเช่นกัน ดังนั้นความทุกข์ทรมานที่ชาวมลายูได้รับย่อมกระทบต่อความรู้สึกของท่านเป็นอย่างยิ่ง”

เมื่อท่านเดินทางกลับจากประเทศอินเดียและได้เห็นถึงสภาพการเป็นอยู่ของชาวมลายูปัตตานีที่ทุกข์ยากลำบาก ทรมานจากการปกครองของรัฐบาลไทย ท่านทอนเห็นสภาพของชาวมลายูปัตตานีถูกกดขี่จากประเทศไทยไม่ได้ จึงเป็นอีกแรงจูงใจหนึ่งที่ทำให้ท่านต้องการเรียกร้องความเป็นธรรม การปกครองตนเองของปัตตานีกลับคืนมาอีกครั้ง ดังนั้นท่านจึงได้วางแผนการต่อสู้เพื่อดินแดนปัตตานีด้วยตัวของท่านเอง เกี่ยวกับเรื่องนี้ นาย พร้อม ชูแซ อดีตนายอำเภอเมืองปัตตานี จังหวัดปัตตานี ซึ่งเคยพบปะกับเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดินในกลั่นตันเมื่อ พ.ศ. 2491 ได้ให้ข้อมูลว่า :

“ผมได้เคยไปพบเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดิน ท่านบอกว่าท่านเสียใจที่ทำให้ 4 จังหวัดปกครองตัวเองไม่ได้ อังกฤษมันสัญญามากมายตอนสงครามโลก แต่ไปๆ มาๆ ทำไม่ได้สักอย่าง ก็เลยตั้งขบวนการให้หะยีสุหลง ดำเนินการใน 4 จังหวัด...” (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร (2529 : 45-46) อ้างถึงใน นายพร้อม ชูแซ (สัมภาษณ์), 15 พฤศจิกายน, 2527)

เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิดดินกับการเป็นนักต่อสู้เพื่อดินแดนมลายูปัตตานี

ผลจากสนธิสัญญาแองโกล-ไทยทำให้ประเทศไทยได้ปกครองปัตตานีและได้จัดวางระเบียบการปกครองใหม่ รูปแบบการปกครองของประเทศไทยบางประการในปัตตานีนั้น ได้สร้างความไม่พอใจแก่ชาวมลายูปัตตานี เนื่องจากประชากรที่ปัตตานีส่วนใหญ่เป็นชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลาม ดังนั้นลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเป็นแนวทางที่ชาวมลายูปัตตานียึดปฏิบัติถูกละเมิดหรือไม่ได้รับความเป็นธรรม จึงเกิดการต่อต้านขึ้น โดยเฉพาะในปี ค.ศ. 1938 เมื่อจอมพลป. พิบูลสงคราม ขึ้นมาใช้อำนาจทางด้านการปกครองอีกครั้ง นโยบายการปกครองของจอมพลป. พิบูลสงคราม พยายามที่จะนำประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าแบบตะวันตก (มุฮัมมัด หลุย อาลี, มปป. : 86) ต้องการสร้างนโยบายในลักษณะที่ต้องการเชิดชูวัฒนธรรมไทย ให้เป็นวัฒนธรรมประจำชาตินโยบายดังกล่าวมิได้สร้างความพึงพอใจแก่ชาวมลายูแต่อย่างใด เพราะนโยบายบางประการ เช่น การห้ามนุ่งผ้าโสร่งเมื่อออกจากบ้าน การให้สวมหมวกแทนกูเปียะฮู ส่วนผู้หญิงให้นุ่งกระโปรงสั้น เป็นต้น ถือว่าเป็นการละเมิดสิทธิทางศาสนาของชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลามและสร้างความกดดันแก่ชาว

มลายูปัตตานีซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย จากความไม่พอใจของชาวมลายูในนโยบายใหม่นี้ทำให้เกิดการต่อต้านใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้โดยมีบรรดาผู้นำที่สำคัญและผู้ที่อยู่ในระดับแกนนำของสังคมนั้น เช่น หะยีสุหลง อับดุลกอเดร์ เป็นประธานคณะกรรมการอิสลามปัตตานี เป็นบุคคลผู้หนึ่งที่มีบทบาทและเป็นตัวแทนของชาวมลายูมุสลิมใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ในการยื่นข้อเรียกร้อง 7 ประการแก่รัฐบาลไทย เพื่อขอสิทธิบางอย่างแก่ชาวมลายูปัตตานีและเป็นผู้ที่เสียสละตนเองกับการเมืองปัตตานีจนกระทั่งท่านเองได้จากไป แต่บทบาทและชื่อเสียงของท่านก็ยังคงเป็นที่กล่าวขานสำหรับอนุชนตลอดมากระทั่งปัจจุบัน

เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินก็เป็นคนหนึ่งที่เป็นแกนนำในการเรียกร้องสิทธิดังกล่าว เป็นผู้เคลื่อนไหวสมัยเดียวกับหะยีสุหลง หากมองโดยภาพรวมแล้วท่านมิได้เป็นผู้นำทางศาสนาแต่ท่านมีฐานะเป็นผู้นำด้านการเมืองมากกว่า จากจิตวิญญาณและสายเลือดแห่งกษัตริย์ปัตตานี ท่านจึงคิดว่าสิทธิของชาวมลายูปัตตานีนั้นเป็นหน้าที่ที่ท่านต้องรับผิดชอบ เพราะท่านเองเป็นผู้ที่ร้องเรียนความทุกข์ของชาวมลายูปัตตานีตลอดมา ทำให้จิตสำนึกในการปกป้องดูแลผู้ที่มีสายเลือดและความเป็นเชื้อชาติเดียวกันเกิดขึ้นในจิตใจของท่าน ท่านจึงมีแนวคิดและมีความใฝ่ฝันที่จะเรียกร้องสิทธิของชาวมลายูปัตตานีกลับคืนมา บทบาทต่าง ๆ ที่เกิดจากตัวท่านจึงเป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการเมืองการปกครอง แม้ท่านจะเข้าร่วมในการเมืองของประเทศอังกฤษสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ตาม แต่วัตถุประสงค์หลักของท่านเพื่อสังคมชาวมลายูปัตตานี เกี่ยวกับเรื่องนี้บุคคลผู้หนึ่งได้กล่าวว่า เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินเป็นผู้ที่มีบทบาททางด้านการเมือง โดยเฉพาะบทบาทและแนวคิดในการเรียกร้องปัตตานีกลับคืนมาจากการปกครองของประเทศไทย ท่านเคยเข้าร่วมในกองกำลัง 136 เพื่อเรียนรู้และเอาประสบการณ์จากองค์กรดังกล่าวมาใช้และดำเนินการในการต่อสู้เพื่อกู้อิสรภาพปัตตานี นอกจากนั้นยังได้ร่วมในองค์กรกัมปาร์ ท่านได้ติดต่อกับรัฐบาลอังกฤษเพื่อขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอังกฤษในการกู้อิสรภาพปัตตานีกลับคืนมา แต่ประเทศอังกฤษไม่รักษาสัญญาโดยหันไปสร้างสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย (ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม (สัมภาษณ์), 10 พฤษภาคม 2545)

แนวทางการต่อสู้เพื่อดินแดนมลายูของเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินและบทบาทของการดำเนินการของท่านมีอิทธิพลต่อชาวมลายูปัตตานี หากมองโดยผิวเผินในสายตาของฝ่ายปกครองของประเทศไทยอาจจะเห็นว่า เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินเป็นบุคคลอันตราย และดำเนินบทบาทต่อต้านประเทศไทย แต่ในความเป็นจริงหากมองด้วยความเป็นธรรมแล้วสิ่งที่ เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดินได้พยายามกระทำไปนั้นเป็นการกระทำเพื่อดินแดนมาตุภูมิ

สุรินทร์ พิศสุวรรณ (2526 : 42) ได้กล่าวว่า การเข้าร่วมทางการเมืองของประชากรมุสลิมเท่าที่ผ่านมาเป็นไปใน 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะแรก การเข้าร่วมในระบบคือ การเข้าร่วมทางกลไกและสถาบันที่รัฐกำหนดขึ้น อันได้แก่ การเข้ารับราชการ การสมัครรับเลือกตั้ง การออกเสียงเลือกตั้งและการเข้าร่วมในการเลือกตั้งระดับท้องถิ่น

ลักษณะที่สอง การเข้าร่วมนอกระบบคือ การแสดงพฤติกรรมทางการเมืองที่เป็นไปในเชิงปฏิเสศกฎเกณฑ์และสถาบันที่รัฐเป็นผู้กำหนด เร่งการจัดตั้งขบวนการเพื่อดำเนินการทางการเมืองที่อาจจะนำไปสู่ความไม่ปลอดภัยและความมั่นคงของอำนาจรัฐ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มก่อนดำเนินการเป็น

กลุ่มกดดันเป็นความเคลื่อนไหวในรูปกรอบของกฎหมายแต่มีผลสะท้อนให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายบางอย่างในระดับสูง อีกลักษณะหนึ่งก็คือ การวางเฉยทางการเมืองซึ่งถือว่าเป็นการปฏิเสธกฎเกณฑ์และสถาบันทางการเมืองที่รัฐกำหนดเหมือนกัน

จากคำกล่าวของสุรินทร์ พิศสุวรรณ การเข้าร่วมของเต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินนั้นเป็นการเข้าร่วมนอกระบบ เป็นการปฏิเสธกฎเกณฑ์ของสถาบันที่รัฐเป็นผู้กำหนด ในฐานะเลือดเนื้อเชื้อไขแห่งชาติตระกูลแห่งกษัตริย์ปัตตานีแม้จะไม่มีอำนาจทางการเมืองใดๆ แต่โดยบทบาทของเต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินท่านดำรงตนเป็นผู้นำในการพัฒนาและการเคลื่อนไหวทางการเมืองในเวทีระหว่างประเทศเพื่อเรียกร้องความสนใจจากนานาชาติถึงความทุกข์ยากของชาวมลายูปัตตานี เพราะยิ่งเมื่อจอมพลป. พิบูลสงครามเป็นผู้ประกาศใช้นโยบายรัฐนิยมอันกดขี่ข่มเหงและสร้างความขุ่นเคืองใจแก่มุสลิม การมีใจฝักใฝ่ญี่ปุ่น การเข้าเป็นมิตรของจอมพลป. พิบูลสงคราม ผลจากการย้ายที่ชาวมุสลิมถูกกระทำโดยทหารญี่ปุ่นก็ยิ่งเป็นแรงกระตุ้นให้เต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดิน ดั่งนั้นการปลดปล่อยชาวมลายูปัตตานีให้พ้นจากอำนาจการปกครองของประเทศญี่ปุ่นและประเทศไทย

จากการที่เป็นคนคล่องแคล่วว่องไว กล่าวหาญ มีจิตวิญญาณแห่งนักต่อสู้ ท่านจึงมีแนวคิดทางการเมืองในอันที่จะเรียกปัตตานีกลับคืนมาจากการปกครองของประเทศไทย ต้องการรวมรัฐมลายูให้เป็นอันหนึ่งเดียวกัน ท่านจึงเข้าร่วมในองค์กรกัมปาร์ ซึ่งการเข้าร่วมกับองค์กรนี้เองเป็นการเปิดโอกาสสำหรับท่านอีกครั้งหนึ่งในการก้าวเข้าสู่การเมืองของปัตตานี เนื่องจากจุดประสงค์หลักขององค์กรกัมปาร์เพื่อช่วยเหลือชาวมลายูปัตตานีที่ได้รับความเดือดร้อนจากการปกครองของรัฐบาลไทย ในองค์กรนี้ท่านมีบทบาทในการพยายามดำเนินการเรียกร้องให้รัฐบาลไทยปล่อยหะยีสุหลงจากการจับกุมโดยขอความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ในสหพันธรัฐมลายู

การดำเนินการเรียกร้องความเป็นธรรมของเต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินนั้นได้มีชาวมลายูหลายคนที่ไม่พึงพอใจต่อนโยบายการปกครองของประเทศไทยเดินทางไปยังกลันตันเพื่อร่วมทำงานกับท่าน เช่น นายอดุลย์ ณ สายบุรี เต็งกูปัตตารอ เป็นต้น นอกจากนั้นท่านยังทำงานร่วมอุดมการณ์เดียวกับหะยีสุหลง เมื่อรัฐบาลไทยทราบว่ายี่งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินได้ติดต่อกับบุคคลเหล่านี้จึงได้ส่งหนังสือไปเชิญพวกเขามาเจรจา ดังที่ได้กล่าวในหนังสือพิมพ์สเตรทไทม์ว่า รัฐบาลไทยได้ส่งหนังสือไปยังเต็งกูปัตตารอ อับดุลกาเดร์ เต็งกูอับดุลยาลาล และเต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินให้กลับมายังตะลุบัน (สายบุรี) เพื่อประชุมเกี่ยวกับปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ (Straits times, 1947 : 7) ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการได้มาเยี่ยมภาคใต้เพื่อปรึกษาหารือกับเต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดิน เกี่ยวกับความทุกข์หรือความไม่พึงพอใจของชาวมลายูในภาคใต้ของไทย (Straits Times, 1948 : 1) นอกจากนั้นรัฐบาลไทยยังได้ส่งเจ๊ะอับดุลลาห์ หลังปูเต๊ะ (ดูรูปที่ 10 หน้า 103) ดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสตูลในสมัยนั้นไปเจรจาด้วย

จากความล้มเหลวทางการเมืองที่เต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับ และด้วยนโยบายทางการเมืองที่เหนือชั้นกว่าของประเทศไทย เต็งกูมะฮมุด มะไฮยิตดินจึงประสบความพราชัยทางการเมืองในเวทีการเมืองระหว่างประเทศ การต่อสู้เพื่อปลดปล่อยดินแดนมลายูจึงไม่ประสบความสำเร็จ จวบจนท่านได้จากโลกนี้ไป แต่ท่านได้ทิ้งผลงานและอุทสาหกรรมแก่นุชนรุ่นหลังไว้มากมายดังที่อับดุลฆอนีย์ ะฮะอูบ ได้กล่าวว่า

“ทางด้านการเมืองเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินได้ให้แนวคิดแก่ชาวมลายูปัตตานีอย่างมากโดยไม่ต้องสงสัย เช่น จากแนวคิดท่าน ท่านได้ก่อตั้งองค์กรกัมปาร์ในปี ค.ศ. 1947 ซึ่งองค์กรนี้ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทและแนวคิดของท่านทางด้านการเมืองอย่างชัดเจน” (อับดุลฆอนีย์ ยะอุกูบ (สัมภาษณ์), 11 พฤษภาคม 2545)

การที่เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินได้ส่งหนังสือไปยังสำนักงานและแก่บรรดาผู้นำเพื่อหันมาสนใจเกี่ยวกับปัญหาของปัตตานีนั้นแสดงให้เห็นว่าท่านต้องการแก้ปัญหาด้วยความสันติภาพ หาข้อยุติด้วยการประชุมพิจารณามิใช่ด้วยการใช้อาวุธต่อสู้

จากองค์กรกัมปาร์ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาท แนวคิดในรูปแบบต่าง ๆ เกี่ยวกับการปกป้องสิทธิของตนเอง เช่น การที่ เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินใช้วิธีการต่อสู้ด้วยการยื่นข้อเรียกร้องให้แก่รัฐบาลไทยพิจารณา หากผู้สนับสนุนเพื่อช่วยเจรจาเกี่ยวกับเรื่องปัตตานีทั้งในและต่างประเทศ การกระทำในรูปแบบนี้แสดงให้เห็นเกี่ยวกับนโยบายต่างประเทศทางด้านการเมืองของท่าน และการไม่ต้องการสร้างความวุ่นวายหรือเป็นการกระทำที่จะก่อให้เกิดสงคราม แต่ท่านได้กระทำด้วยความสันติ

“สาเหตุที่ทำให้การต่อสู้ของท่านประสบความสำเร็จนั้น ประการแรกเนื่องจากว่าท่านให้ความหวังกับคำมั่นสัญญาของประเทศอังกฤษมากเกินไป ในขณะที่ประเทศอังกฤษมีผลประโยชน์กับประเทศไทยมากกว่า ประการที่สอง ท่านเห็นว่าการต่อสู้สามารถกระทำด้วยสันติวิธี เพราะพบว่าเมื่อเกิดการจลาจลขึ้นในบริเวณสี่จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้น อันที่จริงถ้าหากจะกระทำการต่อสู้ท่านก็สามารถที่จะส่งอาวุธไปสนับสนุนชาวมลายูปัตตานีได้ และอาจทำให้เกิดการต่อสู้ที่ยิ่งใหญ่ตามมา แต่ท่านไม่กระทำเช่นนั้น เพราะท่านเห็นว่าการเจรจาด้วยความสันติวิธีจะเป็นวิธีที่ดีกว่าด้วยการยื่นข้อเรียกร้อง 7 ประการแก่รัฐบาลไทย” (วันกาเดร์ เจ๊ะมาน (สัมภาษณ์), 20 พฤษภาคม 2545)

กล่าวได้ว่าการต่อสู้ของชาวมลายูนั่นเพื่อเรียกร้องการปกครองตนเองภายใต้การคุ้มครองของรัฐบาลไทยมิใช่เพื่อต้องการแบ่งแยกดินแดน และเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดิน เป็นนักต่อสู้ที่เป็นองค์กรเพื่อขอสิทธิบางประการกลับคืนมา เมื่อไม่ได้รับการเห็นชอบจึงทำให้เกิดการต่อต้านภายในชั้น โดยมีหะยีสุหลงรวมอยู่ด้วย ซึ่งถือว่าไม่ใช่เป็นการกบฏและไม่ถือว่าเป็นการต่อสู้ เพราะทั้งเต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินและหะยีสุหลงมิได้ต่อสู้ด้วยอาวุธแต่เป็นความต้องการอิสรภาพในสิทธิบางประการด้วยความสันติเท่านั้น (นิเดร์ วาบา (สัมภาษณ์), 6 ตุลาคม 2544)

ดังนั้นหากพิจารณาจากการกระทำของ เต็งกูมะฮุมุด มะไฮยิตดินที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นกบฏจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะในความเป็นจริงแล้วท่านต้องการเรียกร้องความเป็นอิสรภาพของปัตตานีในการปกครองตนเองภายใต้การดูแลของรัฐบาลไทย และการที่กล่าวว่าท่านต้องการที่จะแบ่ง

แยกดินแดนปัตตานีออกจากการปกครองของประเทศไทยนั้น วันกาเดร์ เจ๊ะมาน กล่าวว่า ปัตตานีตกอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยมาช้านานแล้ว การที่จะเพิ่มมากระทำการแบ่งแยกดินแดนนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพราะประชาชนของประเทศจะไม่ทรยศต่อชาติบ้านเมืองของตนเอง จะไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ประเทศของตนเองได้รับความเสียหาย (วันกาเดร์ เจ๊ะมาน (สัมภาษณ์), 20 พฤษภาคม 2545)